

UOT 94; UOT 32:93/94

YEGANƏ BAXŞIYEVA

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

Qərbi Azərbaycana qayıdış siyasəti və ermənişünaslıq şöbəsi,

böyük elmi işçi, s.e.ü.f.d.

ORCID ID: 0000-0001-7922-5955

ybakhshiyeva@gmail.com

CƏNUBİ QAFQAZDA HİDROƏMƏKDAŞLIQ POTENSİALI: MƏQSƏDLƏR VƏ PRİNSİPLƏR

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/200-204>

Məqalədə Cənubi Qafqaz regionunda hidroəməkdaşlıq potensialı, onun formalaşmasına təsir edən əsas amillər, məqsədlər və prinsiplər elmi baxımdan təhlil olunur. Regionun zəngin su ehtiyatlarına malik olması, eyni zamanda bu ehtiyatların transsərhəd xarakter daşması dövlətlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın zəruriliyini ön plana çıxarır. Tədqiqat çərçivəsində su resurslarının səmərəli idarə olunması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, enerji və kənd təsərrüfatı sahələrində sudan istifadənin optimallaşdırılması kimi prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilir. Tədqiqat işində hidroəməkdaşlığın əsas məqsədləri kimi su ehtiyatlarının ədalətli bölüşdürülməsi, davamlı inkişafın təmin olunması, regional sabitliyin gücləndirilməsi və ekosistemlərin qorunması göstərilir. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluq, qarşılıqlı etimad, şəffaflıq və məlumat mübadiləsi hidroəməkdaşlığın əsas prinsipləri kimi əsaslandırılır. Nəticə etibarilə, Cənubi Qafqazda hidroəməkdaşlığın inkişafı yalnız iqtisadi və ekoloji faydalarla məhdudlaşmır, həm də regionda siyasi dialoqun və uzunmüddətli sülhün möhkəmləndirilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

Açar sözlər: transsərhəd sular, hidroenerji, su diplomatiyası, Cənubi Qafqaz, iqlim adaptasiyası.

Giriş. Su ehtiyatları Cənubi Qafqazda iqtisadi inkişaf, enerji təhlükəsizliyi və ərzaq təminatının əsas determinantlarından biridir. Regionun hidroqrafiyası transsərhəd xarakter daşıyır və su axınlarının mənbə, tranzit və aşağı axın ölkələri arasında paylanması qarşılıqlı asılılıq yaradır. Bu şəraitdə hidroəməkdaşlıq yalnız texniki məsələ deyil, həm də regional sabitlik və etimad quruculuğu alətidir.

Regionun əsas su arteriyalarını təşkil edən Kür çayı və Araz çayı hövzələri həm ekoloji tarazlığın qorunması, həm də enerji, kənd təsərrüfatı və içməli su təminatı kimi həyati sahələr üçün fundamental resurs bazası yaradır. Bu çay sistemlərinin transsərhəd xarakteri suyun bölüşdürülməsi, keyfiyyətinin qorunması və risklərin azaldılması istiqamətində dövlətlərarası koordinasiyanı zəruri edir.

Cənubi Qafqazda hidroəməkdaşlıq potensialının araşdırılması yalnız resurs idarəçiliyi məsələsi deyil, həm də regional sabitlik, ekoloji davamlılıq və iqtisadi integrasiya ilə sıx bağlı multidissiplinar tədqiqat sahəsidir.

Regional hidroəməkdaşlığın strategiyası. Hidroəməkdaşlıq anlayışı regionda yalnız texniki və iqtisadi zərurət kimi deyil, eyni zamanda ekosistemlərin davamlılığı, iqlim dəyişmələrinə uyğunlaşma və sosial rifahın gücləndirilməsi baxımından kompleks siyasət sahəsi kimi çıxış edir. Su ehtiyatlarının məhdudluğu, mövsümi dəyişkənlik, hidrometeoroloji risklər və antropogen təzyiqlər Cənubi Qafqaz ölkələri arasında qarşılıqlı asılılığı artırır. Bu kontekstdə hidroəməkdaşlıq potensialının elmi əsaslarla qiymətləndirilməsi, ortaq məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi və universal prinsiplərə söykənən idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cənubi Qafqaz məkanında hidroəməkdaşlığın strateji məqsədlərini sistemli şəkildə təhlil etsək bu sahədə regional su hövzələrinin birgə idarə olunması, hidroenerji sinerjisi, iqlim dəyişmələrinə adaptasiya və institusional mexanizmlərin gücləndirilməsi istiqamətlərini əsas götürmək vacibdir. [4, s.3-4] Regionda dövlətlərin əməkdaşlığının əsas prinsipləri ədalətli və məqbul istifadəyə əsaslanır. Beynəlxalq su hüququnun fundamental norması olaraq hər bir ölkənin su ehtiyatlarından ədalətli pay almasını nəzərdə tutur. Bu prinsip eyni zamanda qonşu dövlətə zərər verməmək öhdəliyini özündə

ehtiva edir. Məsələn, yuxarı axın fəaliyyətlərinin aşağı axın ölkələrinə əhəmiyyətli zərər vurmaması kimi həssas məqamları nəzərə almaq vacibdir.

Daha sonra məlumat mübadiləsi və şəffaflıq prinsiplərinin qorunması məsələsidir ki, bu sahədə hidrometeoroloji məlumatların, su buraxılış rejimlərinin və keyfiyyət göstəricilərinin paylaşılmasına riayət etməkdir. Bu da birgə idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasını, transsərhəd hövzə komissiyaları, birgə monitoring proqramları və arbitraj prosedurlarının tətbiqini tələb edir.

Sadələnmə prinsiplər hidrotəhlükəsizlikdə inteqrasiya olunmuş su ehtiyatları idarəçiliyi çərçivəsində sosial, iqtisadi və ekoloji maraqların balanslaşdırılmasına xidmət edir. Həmçinin bu prinsiplər reallaşdığı təqdirdə institusional və hüquqi çərçivədə region ölkələrinin əməkdaşlığı beynəlxalq mexanizmlərlə dəstəklənə bilər. Xüsusilə, BMT, Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən irəli sürülən transsərhəd sular konvensiyası prinsipləri maliyyə və texniki dəstək baxımından çoxtərəfli inkişaf üçün olduqca əhəmiyyətlidir [8, s.5].

Məsələyə metodoloji olaraq yanaşdıqda öncə regional hidroloji və ekoloji tendensiyaaların müqayisəli təhlilini aparmaq lazımdır. Bunun üçün transsərhəd su idarəçiliyi üzrə beynəlxalq təcrübənin nəzərdən keçirilməlidir. Məsələn, bu çaylar üzərində səmərəli və ədalətli istifadə üçün beynəlxalq əməkdaşlıq həm hüquqi çərçivə, həm də texniki monitoring təcrübələrə əsaslanan bir sıra beynəlxalq layihə və proqramlar həyata keçirilib. ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAID) tərəfindən həyata keçirilmiş "Cənubi Qafqaz Su İdarəçiliyi" (South Caucasus Water Management) layihəsi, 2002–2007-ci illərdə NATO və ATƏT tərəfindən icra edilmiş "Cənubi Qafqaz Çaylarının Monitoring Layihəsi" (South Caucasus River Monitoring Project) proqramı Kür-Araz çay hövzəsində transsərhəd suyun keyfiyyəti və miqdarı üzrə birgə məlumat mübadiləsi və monitoring sistemi yaratmağı özündə ehtiva edir. Həmçinin BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının (UNECE) "Sərhədlərarası Su Konvensiyası" (Transboundary Water Convention) çərçivəsində 2009-cu ildə Qafqaz regionuna dair alt-regional seminar keçirilib. Bu tədbir transsərhəd suların idarə edilməsində hüquqi və institusional əsasların müzakirəsini təmin edib [5, s.12].

OSCE-nin vasitəçiliyi ilə və UNECE dəstəyi ilə 2010–2011-ci illərdə Gürcüstan və Azərbaycan arasında Kür çayının idarə olunması üzrə birgə əməkdaşlıq çərçivəsi digər əhəmiyyətli layihələrdən biri hesab olunur. Bu, regionda transsərhəd su resurslarının qorunması baxımından ilk ikitərəfli razılaşmalardan biridir. Eləcə də 2024-cü ildə keçirilmiş COP29 tədbirində transsərhəd su idarəçiliyinin iqlim dəyişikliyi ilə əlaqəsi və beynəlxalq əməkdaşlığın rolu müzakirə olunubdur. Bu tədbir Azərbaycan və Ermənistan hidroloqlar və mühəndislər səviyyəsində transsərhəd çaylar üçün inteqrasiya olunmuş idarəetmə sxemi üzərində işləməsinə bir vasitə oldu [7].

Cənubi Qafqaz regionunda regional hidroəməkdaşlığın strateji əhəmiyyəti aparılan təhlillər əsasında aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Tədqiqat göstərir ki, transsərhəd su ehtiyatlarının səmərəli və ədalətli idarə olunması region ölkələri arasında iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, ekoloji tərzliyin qorunması və siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi baxımından həlledici rol oynayır. Xüsusilə Kür çayı və Araz çayı hövzələrində inteqrasiya olunmuş su idarəçiliyi mexanizmlərinin tətbiqi regional əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, hidroresursların birgə istifadəsi üzrə institusional çərçivələrin zəifliyi, hüquqi-normativ bazanın qeyri-kafi səviyyəsi və ölkələr arasında etimad çatışmazlığı əməkdaşlığın inkişafına mane olan əsas amillərdəndir. Bununla yanaşı, müasir texnologiyaların tətbiqi, məlumat mübadiləsinin genişləndirilməsi və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün mühüm imkanlar yaradır.

Region dövlətlərinin qarşılıqlı hidroəməkdaşlığı. Region dövlətlərinin qarşılıqlı hidroəməkdaşlığını təhlil etdikdə ilk növbədə Gürcüstan və Azərbaycan münasibətləri qeyd olunmalıdır. Belə ki, 1997-ci ildə iki dövlət arasında su ehtiyatlarının istifadəsi üzrə protokol və ətraf mühitin mühafizəsi haqqında saziş imzalanmışdır. Su ehtiyatlarının birgə istifadəsi, məlumat mübadiləsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmininə yönəlmiş bu sənədlər Kür hövzəsində monitoring və qiymətləndirmə üzrə memorandum hazırlanmasına mühüm töhfələr verdi.

BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası (UNECE) və ATƏT çərçivəsində həyata keçirilən layihələr iki ölkə arasında əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu layihələr çirklənmənin

qarşısının alınması, biomüxtəlifliyin qorunması, fəvqəladə hallara hazırlıq, məlumat mübadiləsi kimi istiqamətləri əhatə edib. Məsələn, Azərbaycan-Gürcüstan hidroəməkdaşlığında UNDP-GEF “Kür II” layihəsi çərçivəsində integrasiya olunmuş su ehtiyatları idarəçiliyi (IWRM) tətbiq edilmiş, yeraltı və yerüstü su ehtiyatları üzrə məlumat bazaları yaradılmış, ekspert və dövlət qurumları arasında koordinasiya gücləndirilmişdir. Layihə həmçinin Alazani-İori akviferinin (yeraltı su hövzəsi) birgə idarə olunmasına töhfə vermişdir.

İki ölkə arasında əməkdaşlıq daha çox texnoloji və analitik yanaşmalar üzərində qurulur. Məsələn, su ehtiyatları üzrə məlumat mübadiləsi haqqında yeni sazişlərin hazırlanması, hidrometeoroloji məlumatların paylaşılması, su ehtiyatlarının proqnozlaşdırılmasını nəzərdə tutan sənədlər imzalanıb. Bunlardan 2022-ci il dekabrın 17-də Rumıniyanın paytaxtı Buxarest şəhərində “Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş”, 17 yanvar 2025-ci ildə Azərbaycanın Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə Gürcüstanın Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi arasında Niyyət Protokolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [3].

Gürcüstan və Azərbaycan arasında hidroəməkdaşlıq münasibətləri regional sabitlik və davamlı inkişaf üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Kür çayı hövzəsi üzrə həyata keçirilən birgə təşəbbüslər su ehtiyatlarının səmərəli idarə olunmasına və ekoloji problemlərin həllinə yönəlmişdir. Mövcud problemlərə baxmayaraq, beynəlxalq layihələr və yeni sazişlər əməkdaşlığın gələcəkdə daha da dərinləşəcəyini göstərir [2].

Layihələrin mənfi cəhətləri onunla izah olunur ki, region dövlətləri arasında asimmetrik maraqlar mövcuddur. Yuxarı və aşağı axın ölkələri arasında prioritet məsələlərin icrasında fərqliliklər vardır. Eləcə də icra mexanizmlərinin zəifliyi sanksiya və məcburetmə alətlərinin məhdudluğu ilə bağlıdır. Daha bir məsələ siyasi dəyişkənliyin olmasıdır. Gürcüstanın diplomatik münasibətlərdə asılılıq faktorunu problemin həlli qarşısında dayanan çətinliklərdən biridir.

Bu layihələri ümumilikdə təhlil etdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, beynəlxalq layihələr Cənubi Qafqazda transsərhəd su idarəçiliyində texniki modernizasiya, institusional güclənmə və etimad quruculuğu baxımından əhəmiyyətli rol oynamışdır. Lakin effektivlik uzunmüddətli perspektivdə aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- milli siyasətlə uyğunlaşma və yerli sahiblənmə;
- davamlı maliyyə və regional institutlaşma;
- məlumat mübadiləsində siyasi etimadın qorunması [1].

Azərbaycan və Ermənistan arasında hidroəməkdaşlıq münasibətləri regionda fərqli müstəvidə cərəyan etmişdir. Ermənistanın Azərbaycanın Qarabağ regionunu uzun illər işğalda saxlaması və davam edən siyasi qarşıdurma hidroəməkdaşlıq üçün institusional mexanizmlərin formalaşmasına mane olmuşdur. İşğal dövründə su anbarlarının və hidrotexniki qurğuların idarə olunmasında koordinasiyanın olmaması bir sıra problemlərə səbəb olmuşdur. Belə ki, su ehtiyatlarının qeyri-səmərəli istifadəsi nəticəsində ekoloji tarazlıq pozulmuş, suyun çirklənməsi və keyfiyyətinin pisləşməsi halları müşahidə edilib.

Eləcə də beynəlxalq hüququn birgə idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması ilə bağlı prinsipləri kobud şəkildə pozulmuşdur. Azərbaycan bu prinsiplərin tətbiqini dəstəkləsə də, Ermənistanla münasibətlərdə siyasi gərginlik onların praktik həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Lakin son illərdə regionda baş verən siyasi dəyişikliklər hidroəməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaradır. Xüsusilə birgə su monitoring sistemlərinin qurulması, hidrotexniki infrastrukturun bərpası və modernləşdirilməsi, ekoloji problemlərin birgə həlli regional və beynəlxalq təşkilatların vasitəçiliyi ilə dialoqun inkişafı istiqamətlərdə əməkdaşlıq perspektivləri mövcuddur.

Azərbaycan və Ermənistan arasında hidroəməkdaşlıq yalnız su ehtiyatlarının effektiv idarə olunması baxımından deyil, həm də regionda sülh və sabitliyin təmin edilməsi üçün vacibdir. Mövcud problemlərə baxmayaraq, qarşılıqlı etimadın artırılması, beynəlxalq hüquq normalarına riayət və birgə təşəbbüslərin həyata keçirilməsi bu sahədə irəliləyişə zəmin yarada bilər. Uzunmüddətli perspektivdə hidroəməkdaşlıq iki ölkə arasında daha geniş əməkdaşlıq platformasının formalaşmasına töhfə verə bilər.

Nəticə. Cənubi Qafqaz regionunda hidroəməkdaşlıq potensialının təhlili göstərir ki, mövcud su ehtiyatlarının səmərəli və davamlı idarə olunması yalnız regional əməkdaşlıq çərçivəsində mümkün ola bilər. Araşdırmalar sübut edir ki, transsərhəd çay hövzələrinin birgə idarə edilməsi, məlumat mübadiləsinin gücləndirilməsi və vahid hüquqi-normativ mexanizmlərin tətbiqi region ölkələri arasında etimadın artmasına və su təhlükəsizliyinin təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Eyni zamanda, hidroenerji resurslarının birgə istifadəsi iqtisadi səmərəliliyi artırmaqla yanaşı, ekoloji tarazlığın qorunmasına da şərait yaradır. Nəticə etibarilə, Cənubi Qafqazda hidroəməkdaşlığın inkişafı üçün əsas məqsədlər qarşılıqlı fayda, davamlı inkişaf və ekoloji təhlükəsizlik prinsiplərinə əsaslanmalı, bu isə regionda uzunmüddətli sabitlik və rifahın təmin olunmasına xidmət etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Anja M., Chiara P. Polarization shifting borders and liquid governance OCSE Academy in Bishkek. 2023. pp.79-97. - https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-44584-2_5?utm_source=chatgpt.com [10.04.2026].
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Su ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə dair Milli Strategiya və onun icrası üzrə tədbirlər planı. 2020. - https://static.president.az/upload/Files/2024/10/10/b4d8791ef5cf465d26c81fe7d1393c47_4912150.pdf [10.04.2026].
3. Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında dörd sənəd imzalanıb. - https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-ve-gurcistan-hokumetleri-arasinda-dord-sened-imzalanib?utm_source=chatgpt.com [10.04.2026].
4. Mirzəzadə, R. Su geosiyası, qlobal su böhranı və hidrodiplomatiya yeni elmi, siyasi-hüquqi paradigma kimi // Social Research Journal, 4 mart 2025. - https://socialresearchjournal.az/index.php/2025/03/04/su-geosiyaseti-qlobal-su-bohrani-ve-hidrodiplomatiya-yeni-elmi-siyasi-huquqi-paradiqma-kimi/?utm_source=chatgpt.com [10.04.2026].
5. Paşa, N.H., Zengin, E., & Bayarli, A. T. Sustainability of water resources of Azerbaijan, future prospects and problems. Journal of Management, Economics, and Industrial Organization, 7(2), 2023. 24–37.
6. Transsərhəd hövzələrdə ehtiyatlardan istifadənin tənzimlənməsi: su, ərzaq, enerji və ekosistemlər arasında əlaqənin dəyərləndirilməsi adlı nəşrdən çıxarış. United Nations 2016. - https://unece.org/sites/default/files/2021-04/ece_mp.wat_46_chapter-5_Azeri.pdf?utm_source=chatgpt.com [10.04.2026].
7. United Nations. Progress on transboundary water cooperation: Global baseline for SDG indicator UNECE 2018, 80 p. -https://www.unwater.org/sites/default/files/app/uploads/2018/08/652-progress-on-transboundary-water-cooperation-2018-1.pdf?utm_source=chatgpt.com [10.04.2026].
8. Wolf, A.T. Shared waters: Conflict and cooperation. Annual Review of Environment and Resources, 32, 2007. 241–269. <https://doi.org/10.1146/annurev.energy.32.041006.101434>

ЙЕГАНА БАХШИЕВА

Институт философии и социологии, НАН

*Отдел политики возвращения в Западный Азербайджан и арменоведения,
Старший научный сотрудник, доктор философии по политическим наукам*

ПОТЕНЦИАЛ ГИДРОКООПЕРАТИВА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: ЦЕЛИ И ПРИНЦИПЫ

Гидрокооперация на Южном Кавказе является не только важным инструментом управления водными ресурсами, но и средством обеспечения стабильности, безопасности и экономического развития региона. Регион обладает огромным потенциалом для эффективного уп-

равления водными ресурсами, производства энергии, развития сельского хозяйства и защиты экологического баланса. В этой связи, несмотря на богатые водные ресурсы Южного Кавказа, неравномерное распределение этих ресурсов и наличие трансграничных рек делают необходимым гидрокооперацию между странами. В статье оцениваются возможности сотрудничества в контексте управления трансграничными речными бассейнами, интеграции гидроэнергетики, рисков изменения климата и международно-правовых рамок.

Ключевые слова: трансграничные воды, гидроэнергетика, водная дипломатия, Южный Кавказ, адаптация к изменению климата.

YEGANA BAKHSHIYEVA

*Institute of Philosophy and Sociology, ANAS
Department of Return Policy to Western Azerbaijan and Armenian Studies,
Senior Researcher, Doctor of Philosophy in Political Sciences*

HYDROCOOPERATION POTENTIAL IN THE SOUTH CAUCASUS: OBJECTIVES AND PRINCIPLES

Hydrocooperation in the South Caucasus is not only an important tool for water resource management, but also for ensuring stability, security and economic development in the region. The region has great potential for efficient water resource management, energy production, agricultural development and protection of ecological balance. In this regard, although the South Caucasus region has rich water resources, the uneven distribution of these resources and the presence of transboundary rivers make hydrocooperation between countries necessary. The article assesses the opportunities for cooperation in the context of transboundary river basin management, hydropower integration, climate change risks and international legal frameworks.

Keywords: transboundary waters, hydropower, water diplomacy, South Caucasus, climate adaptation.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 10 aprel 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Rəyçilər: p.ü.f.d. Südəbə Hüseynova, t.e.d. Qabil Əliyev.